

Početnost a struktura české inteligence v letech 1945—1948

JIRÍ MAŇÁK

Fakulta technické a jaderné fyziky ČVUT, Praha

V revolučním procesu let 1945—1948 došlo k určitým změnám v sociální struktuře české společnosti. Úkolem tohoto článku je ukázat, jak vypadala a jak se měnila jedna její část, česká inteligence.

Protože ve vymezení inteligence jako sociální skupiny není dosud jednoty, naznačíme nejdříve naše vlastní pojetí. Sociologickým pojmem inteligence označujeme relativně samostatnou společenskou vrstvu převážně duševně pracujících lidí, kteří na základě společenské dělby práce vytvářejí, rozšiřují a aplikují vědecké, světónázorové a umělecké hodnoty a profesionálně vykonávají činnost hospodářsko-organizační a veřejně správní.¹ V třídní struktuře kapitalistické společnosti (a také společnosti na přechodu od kapitalismu k socialismu) se její příslušníci rekrutují ze všech tříd a vrstev, ale nikoli rovnoměrně, a z hlediska svého sociálně ekonomického postavení představují okrajové části jednotlivých tříd, vytvářející plynulý přechod od jedné třídy k druhé. Rozdělení společnosti na třídy proniká společenskou dělbou práce na duševní a fyzickou, která se ve vyspělých společnostech vymanila z roviny vztahů mezi třídami, ale právě proto nemožno být třídní vztahy pro vymezení inteligence určující. Její rozhodující určení je dáno společenskou dělbou práce jako součástí rozvoje společenských výrobních sil. Rozdíly mezi prací převážně duševní a převážně fyzickou nestačí sice na odlišení inteligence od společenských tříd, ale jsou dostačující pro odlišení intelligen-

ce od fyzicky pracujících na jedné straně a od nepracujících, příživnických vrstev společnosti na druhé straně. Toto odlišení není ani stabilní, ani ostře ohraničené, nicméně však reálně existuje.

I když je pro plynulost přechodu mezi prací převážně duševní a převážně fyzickou velmi obtížné zařadit každého jednotlivého pracovníka buď mezi duševně pracující nebo mezi fyzicky pracující, přece jen se o to musíme pokusit a aplikovat naše obecné pojetí na existující statistické údaje. Za příslušníky inteligence považujeme především všechny pracovníci, kteří jsou v dobových statistikách vykazováni jako úředníci. Vedle administrativních, komerčních a technických úředníků jsou do této statistické kategorie zařazeni i inženýři, učitelé, lékaři, herci, novináři, soudci a příslušníci podobných povolání, pokud pracují v námezdním pracovním poměru. Dobová statistická kategorie „úředník“ je vlastně synonymum pro největší část inteligence, totiž pro inteligenci v námezdním pracovním poměru.² Dále k inteligenci počítáme duševně pracující příslušníky tzv. svobodných povolání (advokáty, notáře, soukromé lékaře, civilní inženýry a geometry, svobodné umělce atd.), pracující na vlastní účet a nevykořisťující cizí pracovní síly. Ve vztahu k buržoazii zahrnujeme do inteligence ty představitele svobodných povolání, kteří zaměstnávají námezdní pracovní síly, a ty vlastníky kapitálu, kteří se aktivně účastní řídicí práce a ve

¹ V zásadě vycházíme z definice inteligence, formulované J. Macků ve stati *K otázce postavení inteligence ve společnosti*: „Inteligence je samostatná společenská vrstva převážně duševně pracujících lidí, jejíž příslušníci vykonávají na základě společenské dělby práce tyto základní funkce: vytvářejí vědecké, umělecké a světónázorové hodnoty, šíří a aplikují tyto hodnoty, podílejí se na činnosti hospodářsko-organizační a veřejně správní“. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university JEP, ročník IX—1960, řada sociálněvědná G 4, str. 47—48.

Protože nesouhlasíme s tvrzením J. Macků, že inteligence není součástí žádné třídy či mezitřídy (tamtéž str. 44), ani s jeho snahou vyčlenit z in-

teligence skupinu úřednictva v užším smyslu (tamtéž, str. 47 a 48), dovolili jsme si jeho definici upravit v otázce charakteru samostatnosti inteligence a v otázce charakteru jejího „podílení se“ na činnosti hospodářsko-organizační a veřejně správní.

² Ve statistikách se často objevuje kategorie „zaměstnanci ve vyšších službách“. Vedle povolání zahrnutých do statistické kategorie „úředníci“ jsou do ní zahrnováni ještě další zaměstnanci, které za příslušníky inteligence nepovažujeme: pomocný kancelářský personál (např. písařky na stroji), nižší odborní zaměstnanci (např. telefonistky, skladníci, pomocný zdravotnický personál), mistři, dozorci atd.

statistikách jsou vedeni jako činní majitelé a spolumajitelé.³

*

Pokusme se nejdříve rekonstruovat početní vývoj české inteligence a její zastoupení v obyvatelstvu. Protože oficiální statistika se zkoumáním třídní a sociální struktury obyvatelstva nezabývala, jsme odkázáni na zpětné propočty a odhady podle údajů zjišťovaných a tříděných podle jiných hledisek. Proto také nebude možné ve všech případech aplikovat naše obecné pojetí inteligence beze zbytku a vždy zjistit celkový rozsah a složení české inteligence. Někde se budeme muset spokojit jen s údaji o dílčích složkách — nejčastěji s údaji o „úřednictvu“, protože údaje o ostatních složkách buď zcela chybí nebo nejsou srovnatelné, a s jejich pomocí charakterizovat obecné vývojové tendence.

V roce 1900 představuje česká zaměstnaná inteligence („úřednictvo“) 1,66 % veškerého obyvatelstva českých zemí, v roce 1910 již 2,2 %, v roce 1921 3,35 % a v roce 1930 3,68 %. Vzrostlo tedy její zastoupení v obyvatelstvu v rozmezí 30 let více než dvojnásobně a v absolutních číslech více než dva a půl násobně.⁴ Pro dobu okupace nemáme sice srovnatelné údaje, ale z růstu úřednictva ve státní správě a z růstu zaměstnanců ve vyšších službách soukromých můžeme oprávněně soudit, že se početní rozmach inteligence nezastavil.

Pro období po osvobození bychom mohli na základě statistik nemocenského pojištění usuzovat na ještě rychlejší početní vzestup české inteligence, než vykazovalo období první republiky a okupace.⁵ Spolehlivější údaje o sociálním složení obyvatelstva českých zemí a o početnosti inteligence přináší však až první poválečný soupis obyvatelstva, provedený ke dni 22. 5. 1947, z jehož údajů je sestavena tabulka 1.

V této tabulce figuruje inteligence především ve statistické kategorii úředníků,

Tabulka 1

Sociální struktura obyvatelstva českých zemí v r. 1947⁶

Sociální skupina	V povolání činní	K povolání příslušní	Z 1000 obyvatel k sociálním skupinám příslušelo	
			r. 1930	r. 1947
Samostatní a nájemci	736 370	2 629 440	359	300
Úředníci	591 516	1 375 092	98	157
Dělníci a zřizenci	348 565	964 337	99	110
Dělníci	1 866 339	3 538 293	444	404
Neudána	4 903	255 199	—	29
Úhrnem	3 547 693	8 762 361	1000	1000

částečně je zahrnuta i do kategorie samostatných (příslušníci svobodných povolání a činní majitelé kapitalistických podniků). Pro tuto její druhou část nemáme celkové údaje o její početnosti. Jeden dílčí údaj uvádí, že ke svobodným povoláním příslušelo v Čechách 46 000 osob, tj. 0,81 % veškerého obyvatelstva Čech.⁷ Pokud tedy jde o početnost české inteligence v poválečném období, můžeme ji odhadovat asi na 16,5 % obyvatelstva českých zemí. Proti stavu v předmnichovské republice vzrostlo její zastoupení mezi obyvatelstvem o více než jednu polovinu.

Početní růst inteligence je společným znakem všech rozvíjejících se zemí, jeho tempo je však v jednotlivých zemích nespolečné. Pokusme se na základě dílčích porovnání naznačit jeho specifikum v našich podmínkách.

V USA v roce 1870 příslušníci inteligence představují 4,6 %, v roce 1910 11,4 % a v roce 1940 23,9 % výdělečně činného obyvatelstva.⁸ V Německu za-

³ Skupina činných majitelů a spolumajitelů výrobních podniků v průmyslu byla znárodněním na podzim 1945 — vyvlastněním a odstraněním z vedoucích míst — takřka zlikvidována.

⁴ Považujeme-li početní stav úřednictva v roce 1900 za 100 %, pak v roce 1930 vzrostl na 251,4 %. Vypočteno podle údajů Zd. Pavlíka v jeho článku *Dynamika hospodářsko-sociální struktury obyvatelstva českých zemí*, *Demografie* 1959, č. 3, str. 150.

⁵ Srov. Statistická příručka CSR 1948, str. 37.

⁶ Statistický zpravodaj 1948, str. 265 a vlastní výpočty podle Statistické ročenky CSR 1948, str. 28. Tabulka počítá k osobám samostatně hospodařícím také národní správce zemědělských a živnostenských závodů, kdežto národní správce velkých podniků považuje za vedoucí úředníky. Ke zřizovatelům počítá vedle zřizovatelů veřejné služby gázišty u vojska, SNB, financí a vězeňské stráže, dále zaměstnance pověřené dozorem nad prací jiných a nižší odborné zaměstnance, pojištěné penzijně pro případ stáří.

⁷ Statistická příručka CSR 1948, str. 21.

městnanci a úředníci představovali v roce 1882 5 % veškerého výdělečně činného obyvatelstva, v roce 1907 11,7 %, v roce 1939 18,9 % a v roce 1950 19,9 %.⁹ Podobně z růstu podílu zaměstnanců mezi výdělečně činným obyvatelstvem můžeme usuzovat na poměrně značný růst podílu i počtu inteligence v některých dalších zemích. Podíl zaměstnanců mezi výdělečně činným obyvatelstvem vzrostl ve Francii mezi lety 1921—1945 z 18,2 % na 23,3 %, v Itálii mezi lety 1936—1954 z 15,6 % na 18,0 %, ve Švédsku mezi lety

1940—1950 z 28,6 % na 34,9 %, v Norsku mezi lety 1930—1950 z 20,7 % na 28,5 %, v Dánsku v témž časovém rozpětí ze 20,1 % na 28,9 %, ve Švýcarsku mezi lety 1920—1950 z 21,6 % na 29,6 % a v Rakousku mezi lety 1934—1951 z 21,5 % na 32,0 %.¹⁰

Shrneme-li již uvedené a další dostupné údaje z českých zemí, dostaneme hodnoty, které uvádí tabulka 2.

Zastoupení úřednictva (tj. zaměstnané inteligence) mezi ekonomicky činným obyvatelstvem českých zemí se dá při-

Tabulka 2

Výdělečně činné obyvatelstvo českých zemí v letech 1900—1950¹¹
v číslech absolutních

Rok	1900	1910	1921	1930	1937	1947	1950
Celkem	4 574 992	4 868 361	4 332 596	5 086 575	...	3 547 693	3 460 679
Z toho:							
a) úředníci	156 902	223 255	334 841	392 568	451 337	591 519	652 912
b) zaměstnanci (včetně úředníků)	...	...	...	793 010	...	940 081	1 071 960

v číslech relativních

Rok	1900	1910	1921	1930	1937	1947	1950
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Podíl úředníků	3,42	4,58	7,72	7,71	...	16,67	18,80
Podíl zaměstnanců	...	...	...	16,59	...	26,49	30,97
Růst úřednictva roku 1900 — 100 %	100,0	142,27	213,41	250,20	287,65	377,00	414,85

⁹ Srov. Kľofáč—Tlustý: *Soudobá sociologie*, NPL 1965, str. 352. V roce 1940 bylo v USA 32,9 % nefyzicky pracujících zaměstnanců z celkového množství ekonomicky činných osob. Podlé L. Dziedzinské: *Príspevok k sociologickému pojetí inteligence*, kandidátská disertační práce, ÚML 1966, str. 276.

¹⁰ Srov. Kľofáč—Tlustý: *Soudobá sociologie*, str. 353. Údaj pro rok 1950 se vztahuje jen na území NSR.

¹¹ Otázky míru a socialismu 1960, č. 5, str. 50.

¹² Údaje o počtu výdělečně činného obyvatelstva

a úředníků do roku 1930 jsou převzaty z citovaného článku Z. Pavlíka, *Demografie* 1959, č. 2, str. 150; údaj o úřednictvu je autorův vlastní výpočet z čísel o příslušnosti veškerého obyvatelstva k jednotlivým sociálním skupinám, stejně jako údaje k letům 1947 a 1950, které autor vypočetl na základě údajů Statistické ročenky ČSR 1948, str. 28—29 a pramenného díla Sčítání lidu v republice Československé ke dni 1. března 1950, díl II., SÚS Praha 1959, str. 1951. Všechna uvedená relativní čísla jsou autorovy vlastní výpočty.

blíže srovnat v roce 1910 se stavem, jaký byl v USA v tomto směru v roce 1870; těsně před začátkem druhé světové války bylo podobné jako v USA v roce 1910; v roce 1950 se dá počet nefyzicky pracujících u nás srovnávat se stavem, jaký byl v USA v roce 1940. Zastoupení zaměstnanců mezi ekonomicky činným obyvatelstvem českých zemí po druhé světové válce se dá zhruba přirovnat ke stavu, jaký byl ve stejné době v Dánsku, Norsku, Švýcarsku a Rakousku. Vzhledem k nižšímu výchozímu stavu za předmnichovské republiky byl ve srovnání s uvedenými zeměmi růst zaměstnanců v českých zemích rychlejší. České země měly v poválečné době relativně více zaměstnanců než Německo, Itálie a Francie. Z hospodářsky vyspělých zemí se zdají být před nimi jen dvě země — USA a Švédsko.

Na první pohled vypadá tempo růstu české zaměstnané inteligence vskutku úctyhodně: za půl století vzrostl její počet více než čtyřnásobně, přičemž nej-

větší rozmach spadá do let kolem první a druhé světové války. Bylo to v souladu s potřebami a možnostmi českých zemí a ČSR vcelku, šlo o růst organický nebo o nezdravé bujení? Abychom mohli odpovědět na tyto jistě důležité otázky, musíme znát, jak se na celkovém početním růstu české inteligence podílely jednotlivé její složky. S pomocí těchto poznatků budeme moci poukázat na rozhodující příčiny celkového početního růstu.

Za východisko nám poslouží analýza diferenciac české inteligence podle hlavních oborů její činnosti (tzv. diferenciac horizontální). Protože nejsou k dispozici údaje, které by umožnily sledovat podrobně její vývoj mezi lety 1930—1947, musíme se spokojit se statistickými údaji z května 1947. (Viz tab. 3.)

Relativně nejvíce příslušníků inteligence zaměstnávala veřejná správa a služba. Je to odedávna jeden z nejdůležitějších úseků jejího působení, zde plní své společenské poslání většina nevýrobní inteli-

Tabulka 3

Ekonomicky činné obyvatelstvo českých zemí v roce 1947¹²

Pracovní odvětví	Celk. počet činných osob (v číslech) absolutních)	Z celkového počtu činných osob příslušných odvětví představovali (v číslech relativních)			
		samostatní a nájemci	úředníci	dřívodoucí a zřizenci	dělníci
Zemědělství, lesnictví a rybářství	646 761	64,41	1,67	1,98	31,94
Těžba nerostů	125 009	0,62	7,13	5,81	86,44
Průmysl a řemesla	1 645 388	10,16	9,44	6,15	74,25
Obchod a peněžnictví	304 772	28,51	30,38	21,53	19,58
Doprava	219 322	5,03	27,12	45,35	22,50
Veřejná správa a služba	453 028	2,28	54,86	11,29	31,57
Svobodná povolání	25 222	23,57	44,29	12,91	19,23
Ostatní	128 181				
Celkem v číslech absolutních	3 547 693	736 370	591 519	348 565	1 866 339
v číslech relativních	100,00	20,78	16,70	9,84	52,68

¹² Podle Statistické ročenky ČSR 1948, str. 28—29. Všechna čísla relativní vypočetl autor.

gence. Druhým úsekem, ve kterém mají příslušníci inteligence většinu a fyzicky pracující jen funkci pomocnou, je úsek svobodných povolání. V dalších odvětvích je již inteligence v menšině. Projevuje se v nich pozoruhodná skutečnost: čím blíže má to které odvětví k materiální výrobě, tím je zastoupení inteligence mezi jeho pracovníky nižší. Relativně malé zastoupení duševních pracovníků v odvětvích materiální výroby by umožňovalo předpokládat prosazování vývojové tendence, která by toto zaostávání postupně zmenšovala. Podle tohoto předpokladu by se mělo těžiště přírůstků inteligence přesouvat do oblasti materiální výroby a oběhu. Porovnejme tento předpoklad se skutečným vývojem, který zachycuje tabulka 4.

Tabulka 4

Vývoj struktury úřednictva českých zemí v letech 1921—1947¹³

Pracovní odvětví	1921		1930		1947	
	v číslech absolutních	v %	v číslech absolutních	v %	v číslech absolutních	v %
Zemědělství, lesnictví a rybářství	12 650	3,67	9 370	2,35	9 662	1,63
Průmysl a živnosti	75 914	21,98	109 436	27,39	164 113	27,74
Obchod a peněžnictví	53 015	15,35	74 548	18,66	92 581	15,65
Doprava	53 629	15,53	47 002	11,79	59 471	10,05
Veřejná správa a služba	149 893	43,41	131 792	32,96	248 527	42,01
Svobodná povolání			27 187	6,80	11 173	1,88
Ostatní	225	0,06	189	0,05	5 989	1,04
Úhrnem	345 332	100,00	399 524	100,00	591 516	100,00

Skutečný vývoj struktury české zaměstnané inteligence probíhal odlišně od našeho předpokladu. Například v zemědělství se počet zaměstnané inteligence po roce 1921 snížil dokonce i absolutně (zřejmě v důsledku první pozemkové reformy) a mezi roky 1930—1947 v podstatě stagnuje, takže relativně, v poměru k celkovému počtu inteligence, dochází k podstatnému poklesu. U průmyslové výroby se náš

předpoklad realizoval jen v letech 1921 až 1930, kdežto v dalším období vykazovala inteligence v průmyslu jen takový přírůstek, že v roce 1947 v ní byl zaměstnán zhruba stejný podíl celkového množství inteligence jako v roce 1930. Obchod a peněžnictví, přes početní růst inteligence zaměstnané v těchto odvětvích, se v roce 1947 podílely na celkovém počtu přibližně stejně jako v roce 1921. V dopravě dochází v prvním období k poklesu absolutnímu i relativnímu, a vzestup v druhém období je poměrně malý, takže v roce 1947 doprava zaměstnává menší část celkového počtu inteligence než v roce 1921. Náš předpoklad se plně realizoval jen ve svobodných povoláních, která prodávají zřejmý úpadek. Naproti tomu největší podíl z celkového po-

četního růstu zaměstnané inteligence si přisvojí veřejná správa a služba. I když v číslech absolutních počet inteligence mezi lety 1930—1947 roste ve všech odvětvích s jedinou výjimkou svobodných povolání, nejvíce se o něj zasloužily veřejná správa a služba, a na druhém místě průmyslová výroba.

V čem spočívají skutečné příčiny početního růstu zaměstnané inteligence a

¹³ Sestaveno a vypočteno podle údajů Statistické příručky CSR III, SÚS Praha 1928, str. 310, Sta-

tistické ročenky CSR 1934, str. 16—17 a Statistické ročenky CSR 1948, 28—29.

jeho nerovnoměrnost? Obecná odpověď, že tento růst a jeho charakter byl způsoben potřebami rozvoje výroby, nás sotva může uspokojit. Musíme se ptát konkrétně, zda byl vyvolán potřebami technického vývoje (rozšiřováním mechanizace, příp. zaváděním automatizace), lepší organizací práce nebo alespoň nutností řídit podstatně větší počet fyzicky pracujících. Statistické údaje nás nutí odpovědět záporně: i když technický pokrok nezůstal od roku 1930 stát, nedošlo k žádným převratům v technice nebo technologii, ani počty fyzicky pracujících nerostly tak, aby mohly být označeny za příčinu početního růstu inteligence. Zbývá jediné vysvětlení — početní růst zaměstnané inteligence v českých zemích byl vyvolán příčinami mimotechnickými a v podstatě mimoekonomickými. Dochází k němu v podmínkách války a okupace, po zavedení přísné evidovaného a administrativně regulovaného vázaného hospodaření. Protože technické vybavení duševní práce nijak výrazněji nepokročilo a celkový objem duševní práce se podstatně zvětšil, dochází také ke zvýšení počtu duševních pracovníků. Tedy ne rozvoj výroby, ale potřeby regulace výrobních a rozdělovacích procesů podle potřeb války a okupace musíme označit za hlavní příčinu početního růstu zaměstnané inteligence v českých zemích. Jako druhou, vedlejší příčinu můžeme označit mocenskými prostředky urychlovaný proces koncentrace výroby podle říšskoněmeckého vzoru.

Jenže jak vysvětlit skutečnost, že k početnímu růstu ještě vyššímu než za okupace dochází i po osvobození? Tu je třeba říci, že s koncem války a okupace se zdaleka ještě nevytvořily podmínky k tomu, aby tzv. vázané hospodářství mohlo být nahrazeno nějakým jiným způsobem organizace a řízení výroby a rozdělování, méně náročným na rozsah duševní práce (např. volně působícím tržním mechanismem). Naopak, podmínky, které zvýšený početní růst inteligence vyvolaly, působí dál; pomíjejí však některé mimoekonomické zábrany, které ho do jisté

míry přece jen omezovaly (používání takových brutálních donucovacích prostředků, jako nucené nasazování do výroby, zatýkání, popravy atd.). Právě proto se početní růst zaměstnané inteligence po osvobození nejen nezastavuje, ale dosahuje ještě vyššího tempa. Důkazem správnosti tohoto tvrzení je zřejmě početní růst zaměstnanců tzv. vyšších služeb v průmyslové výrobě, stejně jako skutečnost, že k podobnému vzestupu, i když ne v takovém rozsahu, dochází i v obchodě, peněžnictví a dopravě.¹⁴

Ani v oblasti veřejné správy a služby příliš nechybíme, uvedeme-li do příčinné souvislosti růst zde zaměstnané inteligence s potřebami vázaného hospodářství, přidělového systému ve výrobě i v osobní spotřebě, s potřebami evidence a kontroly pohybu obyvatelstva a rozdělování pracovních sil, s vyhrazením rozhodovací a schvalovací pravomoci státním orgánům i ve věcech dříve „soukromých“ atd. Po osvobození se na tomto úseku prosazuje podobná tendence jako na úseku hospodářském, jen s tím rozdílem, že růst inteligence zde zaměstnané se po celé období do února 1948 prakticky nezastavil a dosáhl mnohem vyšší úrovně. Vedle toho ještě obnova veřejného politického života, činnosti politických stran, masových a zájmových organizací vyvolala naléhavou potřebu inteligence profesionálně činné v této sféře, pracovníků stranických, odborových, spolkových a jiných aparátů.¹⁵

Kdyby naše teze o přidělovém (vázaném) hospodářství jako hlavní příčině početního růstu zaměstnané inteligence byla správná, vyplývalo by z ní, že početní růst se netýkal všech složek statistické kategorie „úředníci“ stejně, ale že byl způsoben výlučně nebo převážně růstem úřednictva v užším slova smyslu, pracovníků administrativy hospodářských podniků a státních orgánů, tedy oblasti mechanické, málo kvalifikované duševní práce.

Statistické údaje dostupné pro hospodářskou oblast neumožňují v plném rozsahu ověření našeho předpokladu. Z díl-

¹⁴ Podle čísel o vývoji zaměstnanosti v celé ČSR počet zaměstnanců vyšších služeb v hospodářském sektoru po osvobození roste až do dubna 1946, od té doby se jeho index v podstatě ustaluje na hodnotě 133, považujeme-li rok 1937 za 100. Pozoruhodné je, že se znovu začíná zvyšovat v době ztřeštěného zápasu o moc v posledním čtvrt-

letí 1947 a v prvních měsících roku 1948. Srov. Statistická ročenka ČSR 1948, str. 71.

¹⁵ Podle Statistické příručky ČSR 1948, str. 38 bylo v celé ČSR na tomto úseku zaměstnáno 62 326 dělníků a 48 903 zaměstnanců ve vyšších službách. Většinu zaměstnanců ve vyšších službách lze považovat za příslušníky inteligence.

čího údaje z května 1942 je zřejmé, že zaměstnanci tzv. vyšších služeb v průmyslu se skládali z 30,4 % techniků, z 14,4 % mistrů a z 55,2 % obchodně administrativních úředníků.¹⁶ Naprostá převaha úředníků podnikové administrativy, která se v letech po osvobození spíše dále zvyšovala než snižovala, náš předpoklad do jisté míry potvrzuje.

Snadněji si svou hypotézu můžeme ověřit na úseku veřejných služeb, neboť v tomto případě statistická data umožňují podrobněji poznat jeho vývoj a strukturu. Zůstaneme nejdříve jen u stát-

ní správy a státních podniků (tzv. samosprávu, resp. lidovou správu ponecháme zatím stranou) a ukážeme si vývoj jejich jednotlivých složek od konce předmnichovské ČSR přes protektorát až do začátku roku 1948. (Viz tab. 5.)

Vyloučíme-li z našich úvah otázku početnosti důstojnického sboru a zaměstnanců armády a veřejné bezpečnosti,¹⁸ můžeme tvrdit, že početní růst státních zaměstnanců byl vytvářen rozšiřováním tří složek: úřednictva v užším slova smyslu, podúředníků a zřízenců, pomocných zaměstnanců a dělníků. Počty soudců, učí-

Tabulka 5

Státní zaměstnanci v českých zemích v letech 1937–1948¹⁷

Zaměstnanecká kategorie	1. 1. 1937	30. 7. 1940	31. 5. 1944	31. 1. 1947	1. 10. 1947	31. 1. 1948
Úředníci	68 410	54 278	44 251	69 661	84 355 (29 942)	90 184
Soudci	3 200	1 801	1 336	2 065	1 991	2 208
Lékaři	1 971	917	851	1 006	1 278	1 186
Učitelé	81 849	43 278	39 585	57 009	58 243	59 497
Důstojníci a gážísté armády a policie	...	13 494	20 265	...	49 202	...
Podúředníci, zřízenci a pomoc- ný kancelářský personál	119 729	92 248	64 500	96 405	86 058 (33 557)	82 184
Dělníci a pomocní zřízenci	49 615	30 116	24 253	36 046	38 146 (58 742)	39 016
Smluvní zaměstnanci	1 788	1 093	8 217	11 832	14 465	12 973
Zaměstnanci na systemizova- ných místech celkem	326 552	237 233	203 258	274 024	333 738	287 248
Zaměstnanci v tzv. neregulo- vaném služebním poměru	—	—	84 756	161 128	122 241	144 990
Státní zaměstnanci celkem	326 552	237 233	288 014	435 152	455 979	432 238

Poznámky k tabulce:

- a) Údaje z r. 1937 a 31. 1. 1947 nezahrnují zaměstnance ministerstva národní obrany.
b) Do počtu smluvních zaměstnanců v roce 1944 je zahrnuto mužstvo vládního vojska (3 862 osob).

- c) Údaje z 1. 10. 1947 umožňují přiřadit osoby v tzv. neregulovaném služebním poměru podle povahy vykonávané práce ke kategoriím úředníků, zřízenců a dělníků. Proto jsou uvedeny v závorce pod počtem osob příslušných kategorií na systemizovaných místech.

¹⁶ Autorův výpočet z dat Statistické ročenky Protektorátu Čechy a Morava 1943, str. 57.

¹⁷ Tabulka je sestavena na základě autorových výpočtů z údajů Statistické ročenky ČSR 1938, str. 294. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen u. Mähren 1941, str. 322–325, a 1944, str. 354–355, Statistické ročenky ČSR 1948, str. 278 a

materiálů jednorázového šetření služebních příjmů k 1. 10. 1947 v archivu ÚRO 1465/0104.

¹⁸ Na podzim 1947 se početní stav důstojníků a gážístů armády a SNB příliš neliší od stavu v březnu 1939. Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941, str. 322–323, uvádí k 15. 3. 1939 celkový počet důstojníků a gážístů armády, policie a četnictva číslíci 45 656.

telů a lékařů rostou zcela nepatrně nebo stagnují a celkově zůstávají v letech 1945 až 1948 hluboko pod úrovní předmnichovské republiky.

Při zkoumání početního vývoje úřednictva v užším smyslu dojdeme k zajímavým poznatkům. Po zřízení protektorátu počet úředníků klesá asi o jednu třetinu proti stavu před mnichovským diktátem, což by v podstatě odpovídalo úbytku obyvatelstva a území. V dalším roce se již projevuje znatelný vzestup. Statistiky z let 1943 a 1944 sice vykazují pokles, ale jde o pokles jen zdánlivý. Zároveň s poklesem úřednictva na systemizovaných místech se totiž objevuje nová početná skupina zaměstnanců v tzv. neregulovaném služebním poměru. Můžeme oprávněně předpokládat, že tito zaměstnanci nejsou ustanovováni záměrně, protože vykonávají úkony a práce dočasné, přechodné, které v mírovém životě, v „normálních podmínkách“, nebude třeba dělat. Údaje z října 1947 nám pomohou záhadu zaměstnanců v tzv. neregulovaném služebním poměru rozluštit. Dá se z nich totiž poznat, že jde z jedné čtvrtiny o úředníky, z jedné čtvrtiny o zřízence a zbývající polovinu tvoří pomocní zaměstnanci. To znamená, že po osvobození bylo vedle obrovského růstu úředníků na systemizovaných místech ještě dalších asi 30 000 lidí zaměstnáno administrativními pracemi, takže počátkem roku 1948 stát zaměstnával jen v českých zemích takřka dvojnásobný počet úředníků — při podstatně nižším počtu obyvatelstva — než před válkou!

Podobný obraz dává i statistika zaměstnanců tzv. lidové správy, tj. zaměstnanců národních výborů různých stupňů a podniků v jejich správě. Koncem srpna 1946 jich bylo celkem 118 869, z toho 32 135 úředníků.¹⁹ Dvě třetiny úředníků byli úředníci smluvní, přijatí většinou v letech okupace a bezprostředně po osvobození. Ve srovnání s počtem zaměstnanců tzv. samosprávy za předmnichovské republiky a za protektorátu rostly počty všech slo-

žek — dělníků, zřízenců i úředníků —, ale vzestup úřednictva byl relativně nejvyšší a v letech 1947 a 1948 dále sílil.²⁰

Statistické údaje o počtu a růstu zaměstnanců státní a veřejné správy se tedy zdají plně potvrzovat naši hypotézu o vázaném, přidělovém hospodářství jako hlavní příčině početního růstu české zaměstnané inteligence: tento způsob řízení veřejných záležitostí si vynucuje vysoké počty administrativních úředníků a jim k ruce stojících pomocných zaměstnanců.

*

Dosud jsme se zabývali jen inteligencí v zaměstnaneckém poměru, která sice představuje největší a nejdůležitější složku inteligence, ale přece jen ne inteligenci veškerou. Je proto třeba si všimnout i inteligence v tzv. svobodných povoláních a také buržoazní inteligence v sociálně ekonomickém smyslu. Příslušníků druhé skupiny nebylo nijak mnoho. Statistika ze srpna 1945, tedy z doby před znárodněním, uvádí, že činní majitelé a spolumajitelé průmyslových podniků představovali 1,2 % veškerého osazenstva, tj. cca 11 000 osob.²¹ Znárodnění v říjnu 1945 jejich počet zkorigovalo takovým způsobem, že po něm představují početně zcela nepatrnou veličinu. Podobně počet příslušníků tzv. svobodných povolání, které můžeme zahrnout do sociální skupiny inteligence a kteří sociálně ekonomicky patří k maloburžoazii, nebyl po osvobození nijak vysoký. Z největší části byl tvořen advokáty, lékaři a umělci. Údaje o svobodných povoláních podle oborů buď zcela chybějí nebo jsou velmi sporné. Zvlášť citelná je tato mezera při zjišťování počtu pracovníků v oblasti kultury a umění. Zjišťovat jejich počet podle počtu členů jednotlivých uměleckých spolků by bylo velmi pracné a poměrně málo přesné vzhledem k obrovské roztržistosti, rozdílnosti nároků na členství i proto, že značná část umělců nebyla organizována vůbec nikde, nebo naopak v několika spolcích najednou.²²

*

¹⁹ Vypočteno podle Statistické ročenky CSR 1948, str. 279.

²⁰ M. Klimeš a M. Zachoval v článku *Příspěvek k problematice únorových událostí*, Čs. časopis historický 1958, str. 204, s odvoláním na prameny v archivu ÚV KSČ uvádějí, že k 31. 1. 1948 lidová správa v celé CSR měla 90 424 administrativních zaměstnanců.

²¹ Podle Statistického zpravodaje 1946, str. 6–8.

Byla to jen malá část celkového počtu kapitalistů. J. Frank ve sborníku *Problémy ekonomie lidové demokracie*, vyd. ÚV KSČ 1949, str. 30, uvádí, že v roce 1947 kapitalisté představovali 6 % celkového počtu obyvatelstva.

²² A. C. Nor v *Právu lidu* 16. 6. 1946 uvádí, že v Syndikátu českých spisovatelů bylo sdruženo 1 200 spisovatelů; B. Brouk o rok později ve *Svobodném zítřku* 1947, č. 8, str. 5, uvádí již 1 400. *

Tabulka 6

Příslušníci inteligence v českých zemích podle osobních povolání ke dni 22. 5. 1947²³

Druh povolání		Samostatní	Zaměstnaní	Úhrnem	
				absolutně	v %
Strojní a elektrotechničtí inženýři a technici		476	22 360	22 836	4,31
Stavitelé		3 710	6 886	10 596	1,20
Úředníci v podnikové správě		—	252 322	252 322	47,60
Soudci		—	1 811	1 811	0,34
Úředníci ve veřejné správě		—	124 141	124 141	23,47
Profesoři		—	8 851	8 851	1,65
Učitelé		1 122	53 023	54 145	10,12
Vědeckí pracovníci		67	954	1 021	0,19
Duchovní		—	8 248	8 248	1,56
Lékaři		2 646	5 141	7 787	1,47
Zvěrolékaři		230	580	810	0,16
Zubní technici		1 650	2 615	4 265	0,81
Lékárníci		1 059	1 575	2 634	0,50
Porodní asistentky		2 415	610	3 025	0,58
Ošetřovatelé a jiné odborné zdravotnické síly		323	10 226	10 549	1,99
Sociální pracovníci		—	3 025	3 025	0,57
Advokáti a notáři		2 388	563	2 951	0,56
Spisovatelé a novináři		455	1 772	2 227	0,42
Umělci		1 664	2 613	4 277	0,80
Hudebníci, zpěváci a tanečníci		863	2 999	3 862	0,73
Artisté		578	50	628	0,01
Vyšší osobní služby		69	537	606	0,01
Úhrnem	absolutně	19 715	510 852	530 567	—
	v procentech	3,72	96,28	—	100,00

²³ Soupisy obyvatelstva v ČSR v letech 1946 a 1947, Československá statistika sv. 184, Praha 1951, str. 512–13. Mezi stavitelé jsou započtení též stavební architekti, civilní i lesní inženýři a civilní geometři. K úředníkům v podnikové správě jsou počítáni

prokuristé, disponenti, pokladní, účetní, statistici, korespondenti, stenografové a sekretářky. Do rubriky soudců jsou zahrnuti i prokurátoři, mezi úředníky veřejné správy jsou započtení zaměstnanci zastupitelských úřadů a vojenské osoby z

Při zkoumání početnosti a struktury české inteligence nás zajímá nejen to, kde (ve kterých odvětvích) její příslušníci působí, ale i jak působí, tj. jaká konkrétní povolání vykonávají. Pro tuto stránku struktury české inteligence máme první informace až ze soupisu obyvatelstva z května 1947. Jeho výsledky nám také pomohou ukázat celkový poměr mezi inteligencí zaměstnanou a samostatnou, pracující na vlastní účet. (Viz tab. 6.)

Tento první pokus o zjištění osobních povolání v čs. statistice vykazuje některé nedostatky, které citelně vadí zejména u technické inteligence. Tak např. pod osobním povoláním „horník“ jsou uvedeni vedle fyzicky pracujících horníků i báňští inženýři a technici, činní přímo v provozu. Podobně je tomu i s pojmy hutník, chemik, lesník, zemědělec atd. Na druhé straně však velikou výhodou soupisu z roku 1947 je, že striktně odlišuje činnost ve správě od činnosti přímo v provozu.

Aby údaje předchozí tabulky byly úplné, museli bychom je doplnit o počty technické inteligence. Pomůžeme-li si analogií ze sčítání lidu v roce 1950, můžeme její množství odhadnout na cca 82 000.²⁴

Z přehledu osobních povolání české inteligence — snad ještě více než ze všech dosud uvedených údajů — je zřejmé, že přímo zdrcující většinu české inteligence tvoří úřednictvo státní a podnikové administrativy. V naší tabulce je to více než 71 %. Administrativní úředníci byli tedy daleko nejmasovější složkou inteligence v letech 1945-1948. Na druhém místě byla inteligence technická, jejíž počet jsme odhadli na 82 000. Vysokoškolsky vzdělaní inženýři v ní tvoří poměrně malou část.²⁵ Třetí masovou složkou inteligence byli učitelé různých stupňů a druhů škol. Mezi masové složky inteligence bychom snad ještě mohli zahrnout inteligenci zdravotnickou, ačkoli za dosud uvedenými skupinami zůstává hodně pozadu.

Nejdůležitější jádro inteligence, tvůrčí inteligence vědecká a umělecká, představuje jen nepatrný zlomek celkového počtu, přibližně 2 %. Zvláště je třeba se pozastavit nad nepatrným počtem vědeckých pracovníků. I kdybychom k nim zahrnuli všechny učitele vysokých škol, tvořili by jen asi půl procenta celkového počtu inteligence. Je to nesporně příznak velmi zanedbaného stavu vědy.

Uvedená tabulka dává také možnost nahlédnout do sociálně ekonomické struktury české inteligence. Vyplyvá z ní naprosto přesvědčivě, že obrovská většina pracovala v námezdním poměru — 96,28 % počtu inteligence tabulkou zachycené (ve skutečnosti ještě o nějaký zlomek procenta více vzhledem k tomu, že technická inteligence, jejíž většinu tabulka nezachycuje, pracovala prakticky všechna v námezdním poměru). Ekonomicky samostatní příslušníci inteligence, tj. jak příslušníci svobodných povolání, tak příslušníci buržoazie činní v povoláních inteligence, tvoří jen nepočetnou menšinu. Jejich význam byl v jednotlivých oborech nestejný. U technické inteligence byl v podstatě zanedbatelný. Výjimku tvoří jen stavitelé a příslušníci podobných profesí, jichž více než třetina (35,1 %) podnikala samostatně. Větší význam mají u některých nevýrobních povolání inteligence: u advokátů činí 80,9 %, u lékařů 34 %, u lékárníků 40,3 %, u zubních techniků 38,7 %, u porodních asistentek 79,8 %. S výjimkou nepočetné skupiny artistů (92 % samostatných) jsou příslušníci svobodných povolání v menšině i mezi inteligenci uměleckou: 38,2 % mezi malíři, sochaři, dirigenty, režiséry a příslušníky podobných povolání, 22,4 % mezi hudebníky, zpěváky a tanečníky a 20,5 % mezi spisovateli a novináři. S výjimkou tří nepočetných skupin (advokáti, porodní asistentky a artisté) má ve všech ostatních intelektuálních povoláních zaměstnaná inteligence naprostou převahu a

povolání. Mezi profesory jsou zařazeni profesoři a ředitelé středních a odborných škol, vysokoškolské profesoři, docenti a asistenti. Mezi učitele nejsou zahrnuti katecheti a soukromí učitelé tance a tělocviku. Za vědecké pracovníky jsou považováni také knihovníci, archiváři, preparátoři a konzervátoři. Mezi ošetřovatele a ostatní odborné zdravotnické síly jsou počítáni ošetřovatelé nemocných, instrumentárky, dietní sestry, lékařští a lékárenští laboranti. K sociálním pracovníkům jsou počítáni ústavní vychovatelé a poradci pro volbu povolání, ke spisovatelům a novinářům také překladatelé a reportéři. Pojem umělec zahrnuje akademické malíře, sochaře, grafiky, rytce, dirigenty, režiséry, herce, operní pěvce a baletní mistry,

nikoli však průmyslové kreslíče a grafiky. K hudebníkům, zpěvákům a tanečníkům jsou přičítáni také rozhlasoví hlasatelé a učitelé tance, k artistům varietní umělci, kočovní herci, sportovní učitelé a sportovci z povolání. K vyšším osobním službám se počítají soukromí vychovatelé, horští a muzejní průvodci, průvodci cizinců a daňoví poradci.

²⁴ V roce 1950 působil v českých zemích 88 271 techniků v zaměstnaneckém poměru, 573 pracovalo samostatně bez zaměstnanců a 940 zaměstnávalo další pracovníky. Podle Sčítání lidu v ČSR ke dni 1. března 1950, díl II, SÚS Praha 1958, str. 245.

²⁵ Podle B. Paura, Svobodné noviny 28. 8. 1947, působil v celé ČSR v roce 1946 asi 16 000 inženýrů. L. Frejka v Tvorbě 1948, str. 404 jich uvádí pro rok 1948 asi 18 000.

v některých je tento způsob zapojení do plnění celospolečenských funkcí jedinou existující formou (u soudců, duchovních, sociálních pracovníků a prakticky všeho úřednictva). *

Dosud jsme se zabývali jen dvěma stránkami diferenciací inteligence, totiž diferenciací horizontální a diferenciací sociálně ekonomickou. Pokusme se ještě alespoň zhruba uvést diferenciaci vertikální, tj. postavení v hierarchii funkcí. Údaje ze srpna 1945 týkající se průmyslu v českých zemích ukazují, že na vedoucí pracovníky připadalo 1,5 % a na podřízené, výkonné duševní pracovníky 14,2 % veškerého osazenstva průmyslových závodů té doby,²⁶ čili na jednoho řídicího pracovníka deset podřízených. Soupis obyvatelstva z května 1947 dává možnost vypočíst, že z celkového množství inteligence zaměstnané v jednotlivých pracovních odvětvích představovali pracovníci ve vedoucím postavení v zemědělství 14,0 %, v lesnictví 6,4 %, v těžbě nerostů 3,8 %, v průmyslu a řemeslech 5,4 %, v obchodě 15,4 %, v peněžnictví 6,0 %, v dopravě 4,3 %, ve veřejné správě a soudnictví rovněž 4,3 %, v zájmové samosprávě 2,9 %, ve školství 16,6 %, ve zdravotnictví a sociální péči 4,8 % a ve svobodných povoláních 4,0 %. Celkově pracovalo v květnu 1947 ve vedoucím postavení 41 770 příslušníků zaměstnané inteligence, tj. 7,2 % celkového počtu.²⁷

Statistika do roku 1948 nezjišťovala kvalifikační strukturu inteligence, úroveň a zaměření jejího vzdělání. Teprve sčítání lidu z roku 1950 se zabývalo otázkami vzdělání. Protože jeho výsledky byly zpracovány podle jednotlivých věkových skupin, můžeme z nich odhadnout stav vzdělanosti obyvatelstva i pro léta 1945 až 1948.²⁸

Vzdělání vyšší než základní (tj. ukončenou školu vyššího typu než je škola obecná, měšťanská nebo pokračovací) mohlo mít v letech 1945–1948 cca 820 000 obyvatel. Z toho asi 54 900 absolvovalo vysokou školu (33 200 universitního a

21 700 technického směru), asi 58 000 učitelský ústav, absolventů gymnasií a reálék mohlo být asi 128 700, absolventů vyšších odborných škol asi 114 800 (z toho asi 37 600 absolventů vyšších průmyslovek), absolventů nižších odborných škol asi 464 000 (z toho 174 000 absolventů nižších průmyslovek).

Podle dosaženého vzdělání by mělo patřit k inteligenci mnohem více osob, než kolik jsme zjistili zkoumáním oborů pracovní činnosti inteligence (591 000) a charakteru vykonávané činnosti (580 000). Rozdíl nemůže být způsoben jenom počtem příslušníků inteligence, kteří již byli v penzi (jejich počet se mohl pohybovat mezi 150–170 tisíci). Navíc víme zcela určitě, že některá povolání inteligence vykonávaly i osoby, které měly vzdělání pouze základní. Z těchto skutečností vyplývá závěr, že zdaleka ne všichni, kdo dosáhli vyššího vzdělání, skutečně také vykonávali intelektuální povolání.

Pokud jde o věkové složení české inteligence, v roce 1947 nejpočetnější skupinu představovali mladí lidé mezi 20–30 lety (169 976), pak následuje skupina mezi 30–40 lety (155 113). Ostatní skupiny jsou početně slabší (skupina 40–50letých 116 987, skupina 50–60letých 62 445).²⁹

Za zmínku stojí i prostorové rozmístění. Česká inteligence se soustřeďovala převážně do větších měst, ve venkovských obcích žila jen nepatrná část (učitelé, kněží, lékaři). Nejvíce inteligence bylo nakupeño přímo v hlavním městě Praze, asi jedna čtvrtina celkového množství (152 078). Na druhém místě byl brněnský kraj (59 592), na třetím pražský (bez Velké Prahy — 43 824), na čtvrtém ostravský (43 064), na pátém ústecký (41 477). Mezi 30 a 40 tisíci příslušníků inteligence žilo v krajích Olomouc, Liberec, Hradec Králové a Plzeň, mezi 20 a 30 tisíci v krajích Gottwaldov, České Budějovice a Karlovy Vary a méně než 20 000 vykazovaly kraje Pardubice a Jihlava.³⁰

²⁶ Podle Statistického zpravodaje 1946, str. 6–8.
²⁷ Autorovy výpočty podle údajů ve Zprávách Státního úřadu statistického 1948, číslo 50–54, str. 366.

²⁸ Srov. Sčítání lidu v ČSR ke dni 1. března 1950, díl II, SÚS Praha 1958, str. 19. Z celkového počtu odpočítáváme přírůstky let 1948–1950 a pomocí analogie připočítáváme příslušné procento z počtu osob v těchto letech zemřelých.

²⁹ Autorovy výpočty z pramenného díla Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, Československá statistika sv. 184, SÚS Praha 1951, str. 448.

³⁰ Tamtéž, str. 84–95. Soupis byl sice proveden v roce 1947, ale jeho zpracování se protáhlo, takže jeho výsledky byly již tříděny podle nové správní organizace. Omezujeme se jen na konstatování počtu příslušníků inteligence bez srovnání s celkovým množstvím ekonomicky aktivního obyvatelstva v jednotlivých krajích. Aby se dalo usuzovat na prostorovou koncentraci a důležitost inteligence, bylo by třeba vypočítat procento inteligence mezi ekonomicky aktivním obyvatelstvem jednotlivých krajů, okresů, popř. měst. To by ovšem bylo velmi pracné a z hlediska celkového zaměření našeho článku ne zcela nezbytné.

Závěrem ještě několik poznámek k diferenciaci české inteligence podle třídního původu. Vyjdeme-li z údajů, které uvádí I. A. Bláha ve své *Sociologii inteligence*,³¹ můžeme konstatovat, že česká inteligence měla do jisté míry sociální původ lidovější, neboť většinou pocházela z vrstev fyzicky pracujících (hlavně z městské a venkovské maloburžoazie, z dělnických vrstev již méně), a že přes všechna omezení představovala přece jen vrstvu relativně přístupnější než inteligence v Německu, v Anglii nebo ve Francii. Na rozdíl od Ruska, Polska a Maďarska, kde významná část inteligence byla šlechtického původu, v českých zemích prakticky neexistovala inteligence z aristokratických rodin. Bláhovy závěry o převážně maloburžoazním původu české inteligence lze po roce 1945 považovat za platné jen pro tu část inteligence, která dosáhla vzdělání, resp. zaměstnání ještě za předmnichovské republiky. Mezi těmi, kdo přišli do řad inteligence po roce 1945, lze předpokládat vzrůst podílu příslušníků inteligence dělnického původu a bývalých dělníků, ale spolehlivé údaje o tom zatím nemáme.

*

Shrneme-li dosavadní poznatky, můžeme konstatovat: V letech 1945—1948 dochází k značnému početnímu růstu české inteligence. Průměrný počet činných příslušníků inteligence můžeme stanovit v rozmezí 580—590 tisíc. Z drtivě většiny šlo o inteligenci v zaměstnaneckém poměru. Početně největší část, více než dvě třetiny celkového počtu, představuje úřednictvo státní a podnikové administrativy. Prakticky celý početní růst inteligence je vytvářen růstem administrativního úřednictva, ostatní skupiny rostou jen nepatrně nebo stagnují. Z hlediska početnosti

nebyly dobové statistiky tak docela v nepravu, když termínem „úředník“ označovaly všechny příslušníky inteligence v zaměstnaneckém poměru — administrativní úředník je pro tuto dobu nejmasovějším představitelem české inteligence. Teprve daleko za ním následují v sestupném pořadí výrobní technik, učitel, umělec, kněz, lékař, advokát, soudce atd., a až zcela na posledním místě je vědec.

Strukturní složení české inteligence, zejména stále rostoucí převaha administrativního úřednictva, představovalo v letech 1945—1948 palčivý problém. Nejvýrazněji se projevil v rozporu mezi množstvím státních zaměstnanců a rozsahem prostředků na jejich odměňování — tzv. problém státních zaměstnanců se týkal především inteligence zaměstnávané státem, ale určité jeho stránky se projevily i v hospodářském sektoru, kde zhoršovaly hospodářské výsledky.

Rozhodující příčinou početního růstu administrativního úřednictva bylo přidělové hospodářství a odstranění brutálních omezovacích opatření z doby okupace. Jako vedlejší, průvodní příčina se uplatnily i důsledky boje o moc, neboť každé úřednické místo představovalo i určitou mocenskou pozici.

Pro řešení problému, nakolik byla početnost a struktura české inteligence v letech 1945—1948 v souladu a nakolik v rozporu se soudobými a vývojovými potřebami společnosti na přechodu k socialistickému uspořádání společenských vztahů a jaké byly reálné možnosti jejího ovlivňování, bude třeba vypracovat řadu studií historických, ekonomických i sociologických. Bude to nutné zejména proto, že mnohé z dnešních problémů inteligence a celé společnosti mají své kořeny již v letech poválečných revolučních přeměn.